

ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Кодлюк Я.П.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Виокремлено й розкрито якісні характеристики сучасної початкової освіти: особистісна орієнтованість (дитиноцентрованість), варіативність, компетентісна спрямованість, розвивальність, ціннісна орієнтованість. Особистісно орієнтована (дитиноцентрована) початкова освіта націлює на визнання молодшого школяра суб'єктом навчальної діяльності; її варіативність забезпечується значною мірою альтернативними підручниками і навчальними посібниками; компетентісна спрямованість школи першого ступеня актуалізує проблему формування в молодших школярів предметних і ключових компетентностей, зокрема вміння вчитися; розвивальний вплив навчання на особистість молодшого школяра здійснюється за такими напрямками: розвиток психічних процесів, формування загальнонавчальних умінь і навичок, розвиток творчих здібностей; ціннісно орієнтована початкова освіта передбачає повноцінну реалізацію в навчальному процесі четвертого елемента змісту освіти – емоційно-ціннісного ставлення.

Ключові слова: початкова освіта, молодші школярі, якісні характеристики сучасної початкової освіти, суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності, альтернативні підручники, вміння вчитися, емоційно-ціннісне ставлення.

Постановка проблеми. Роль початкової освіти в системі загальноосвітньої підготовки учнів неабияка, оскільки саме у школі першого ступеня закладається фундамент вихованості, освіченості людини; відбувається оволодіння предметними і ключовими компетентностями. Зазначене актуалізується в умовах сьогодення, оскільки, по-перше, розробляється концепція Нової української школи [9], а відтак наяву проблема початкової освіти у цій ланці; по-друге, відбувається модернізація змісту навчання у школі першого ступеня, що зобов'язує організувати цей процес на науковій основі, із забезпеченням його перспективності й наступності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значимо, що концептуальні засади організації навчально-виховного процесу у школі першого ступеня окреслені в наукових напрацюваннях відомих вітчизняних дидактів і методистів. Так, наприклад, особливої уваги у контексті нашого дослідницького задуму заслуговує концепція школи першого ступеня, розроблена О. Савченко у 90-х роках ХХ століття [12]. Започатковані вченою конструкції зреалізовані, конкретизовані, поглиблені у методичних напрацюваннях Н. Бібік, М. Вашуленка, О. Онопрієнко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак в умовах пошуку моделі Нової української школи гострою є проблема осмислення на теоретичному рівні ролі й місця школи першого ступеня в цій системі.

Формулювання цілей статті: виокремити та розкрити якісні характеристики сучасної початкової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. То яка ж вона, сучасна початкова освіта? Її призначення відображено в Державному стандарті початкової загальної освіти: «...зміст початкової загальної освіти... ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між на-

ціями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави» [2, с. 1].

Аналіз відповідних напрацювань фахівців, педагогічного досвіду, власне бачення проблеми дали підстави виокремити **якісні характеристики сучасної початкової освіти:**

- це *особистісно орієнтована (дитиноцентрована) освіта*. Трактуюмо цей феномен як модель навчання, яка передбачає оволодіння молодшими школярами системою компетентностей – предметних, загальнопредметних та ключових, що проєктуються на різних рівнях формування її змісту і реалізуються в навчальному процесі початкової школи шляхом використання відповідних технологій, спрямованих на розвиток в учнів суб'єктності в навчальній діяльності [5].

- У центрі навчально-виховного процесу – учень, зі своїми потребами, бажаннями, інтересами тощо. Основна ознака особистісно орієнтованого навчання – визнання молодшого школяра суб'єктом навчально-виховного процесу, тобто його активним учасником, який за-сво-ює відповідні знання, вміння, навички. Завдання педагога – зробити все для того, щоб дитині хотілося вчитися (відомо, що мотивація учіння формується двома шляхами – змістом навчального матеріалу та способами організації навчальної діяльності учнів, у тому числі стилем спілкування у процесі педагогічної взаємодії). Відтак проблема формування бажання вчитися, позитивних мотивів навчання – одна із головних;

- це *варіативна освіта*. Її варіативність проявляється не лише в наявності різних типів навчально-виховних закладів, а й варіативності навчальної літератури, зокрема у розробці альтернативних підручників. Поняття «варіативні підручники» трактуємо таким чином: це різні типи підручників, які забезпечують реалізацію змісту освіти на певному ступені навчання (наприклад, у рамках загальноосвітньої школи, школи першого ступеня тощо), тоді як «альтернативні підручники» – це книги, які є носіями змісту освіти з одного навчального предмета чи інтегрованого курсу, але реалізують різні педагогічні технології, пропонують авторські підходи до

дидактико-методичної організації навчального матеріалу в конкретному класі [8].

Справжня варіативність навчальної літератури, на наш погляд, передбачає такі процедури:

- завчасне ознайомлення вчителів із переліками підручників, рекомендованими МОН України, за якими навчатимуться молодші школярі в наступному навчальному році;

- різновекторну роботу обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, управління освіти (зустрічі з авторами навчальних книг, виступи підручникомознавців, викладачів-методистів та ін.) з метою роз'яснення концепції тієї чи іншої навчальної книги, її «прихованого змісту»;

- обґрунтований вибір класоводом підручників з того чи іншого навчального предмета;

- отримання цих підручників у достатній кількості.

Прикро, що, працюючи за підручником, який «завезли» у школу, вчителі часто-густо не знають про існування підручників інших авторів з даного навчального предмета. Таке явище неприпустиме. З іншого боку, наяву нагальна потреба підготовки вчителя до роботи в умовах варіативної навчальної літератури, зокрема ознайомлення з азами теорії шкільного підручника (функції, структура тощо) та способами використання навчальної книги на уроці.

Цілісне уявлення про навчальну книгу, адресовану молодшим школярам, акумулює в собі схему комплексного аналізу підручників для початкової школи, яка охоплює такі аспекти: функції підручника (інформаційна, розвивальна, виховна, мотиваційна), структура (текст, апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал, апарат орієнтування), поліграфічне оформлення (естетика навчальної книги, відповідність санітарно-гігієнічним вимогам), підручник у системі навчально-методичного комплексу (підручник – самостійний елемент навчального процесу, зв'язок підручника з іншими елементами навчального комплексу (їх узгодженість), підручник і методична література для вчителя (їх взаємозв'язок)) [8];

- це *компетентнісно спрямована освіта*. В національну систему освіти компетентнісний підхід упроваджено з метою посилення результативної складової навчально-виховного процесу. Відтак кінцевою метою початкової школи є набуття молодшими школярами відповідних компетентностей (О. Савченко).

Насамперед слід чітко усвідомити сутність базових понять цієї проблеми і грамотно ними користуватися. Вітчизняні дослідники трактують компетенцію як задану норму, вимогу до підготовки особистості (це те, що зафіксовано у відповідних документах, наприклад, навчальних програмах); компетенція – це набута якість, «надбання» особистості [1]. Структурними компонентами компетентності виокремлюють знання, вміння і навички, досвід, ціннісне ставлення. Вважаємо, що до наведеного переліку варто додати рефлексивні вміння (самоаналіз, самоконтроль, самокорекція, самооцінка) і трактувати зазначене новоутворення як сукупність знань, умінь і навичок (так у молодшому шкільному віці сприймається досвід), ціннісного ставлення та розгорнутої рефлексії. Саме таке бачення компетентності

забезпечить формування молодшого школяра як суб'єкта навчального процесу, який спроможний проаналізувати власний процес учіння, відокремити відоме від невідомого (наявність рефлексивних умінь); організувати навчання, володіючи відповідними знаннями, вміннями і навичками, у т. ч. й загальнонавчальними; усвідомити значущість знань (особливо в умовах інформаційного суспільства) та вміння їх здобувати, що надає цьому процесу ціннісного спрямування, формує позитивні мотиви навчання.

Загальновідомим є поділ компетентностей на предметні (формуються в межах одного навчального предмета і визначаються на основі вимог до навчальних досягнень учнів, які зазначені в навчальних програмах), міжпредметні (набуваються в межах освітньої галузі) та ключові (інтегративні утворення, якими оволодівають учні упродовж навчання у школі).

У Державному стандарті початкової загальної освіти виокремлено шість ключових компетентностей, зокрема:

- уміння вчитися;
- здоров'язбережувальна;
- громадянська;
- загальнокультурна;
- соціальна;
- компетентність з ІКТ [2].

В умовах інформаційного суспільства актуалізується проблема формування вміння вчитися, яке розглядаємо як ключову компетентність початкової загальної освіти, що охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання) та процесуальний (вміння організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль) компоненти і формується в цілісному навчально-виховному процесі школи першого ступеня [7].

З огляду на те, що основним виразником змісту освіти, моделлю цілісного процесу навчання є підручник, у ньому мають бути повноцінно репрезентовані всі компоненти зазначеного вміння, зокрема:

- знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність (відповідно до основних видів знань – про навколишній світ, про способи пізнавальної і практичної діяльності, про цінності) – у формі предметно орієнтованих, ціннісно орієнтованих та інструментально орієнтованих текстів;

- завдання на формування умінь організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль;

- ціннісно орієнтовані тексти, що сприяють усвідомленню значущості знань в умовах інформаційного суспільства, формують в учнів стійкий інтерес до навчання; завдання на аналіз емоційної сфери автора твору, дійових осіб, власних почуттів і переживань, а також ті, що спонукають аналізувати власний процес учіння.

Неабияку роль у цьому процесі відіграють вдало використані ілюстрації та апарат орієнтування (рис. 1).

Технологія формування цього вміння найбільш розлого представлена в посібнику О. Савченко «Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра» [11], а підготовка вчителя до зазначеного виду діяльності – в напрацюваннях Я. Кодлюк [4], Т. Довгої [3].

Основою вміння вчитися є вміння працювати з підручником. У структурі цього вміння О. Янченко виокремлює такі елементи: вміння працювати з текстом – виділяти головну думку, скласти план, переказувати, ставити запитання, працювати над правилом; з позатекстовими компонентами – виконувати завдання, працювати з інструкцією, пам'яткою, таблицею та ілюстрацією; користуватися апаратом орієнтування – орієнтуватися у структурі підручника, у шрифтових та кольорових виділеннях і сигналах-символах; загальнонавчальні (міжпредметні) вміння – аналізувати, порівнювати, узагальнювати, контролювати роботу тощо [13]. Зазначене вміння, на думку дослідниці, передбачає цілеспрямоване його формування й охоплює такі етапи: мотиваційний (1 кл.), основне призначення якого – формування внутрішньої готовності до оволодіння прийомами роботи з підручником; тренувальний (2–3 кл.) – передбачає ознайомлення з прийомами роботи з підручником, засвоєння операційного складу прийомів; основний (4 кл.) – націлює на забезпечення зростаючого рівня самостійності учнів;

· це *розвивальна освіта*. Встановлено, що розвиток дитини на уроці відбувається в таких напрямках:

- розвиток психічних процесів;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- розвиток творчих здібностей [6].

Розвиток психічних процесів передбачає формування в молодших школярів сенсорного досвіду (умінь слухати, бачити, відчувати, які О. Савченко образно позиціонує як лінії дошкільного дитинства – «чутливе вухо», «гостре око», «умілі руки», значущість яких, особливо в адаптаційній період (1–2 кл.), незаперечно) та пізнавальних процесів (пам'яті, уваги, уяви тощо).

Привертаємо увагу до другого напрямку – формування загальнонавчальних умінь і навичок. Відомо, що вміння, яких школяр набуває у процесі навчальної діяльності, поділяються на дві групи – предметні (спеціальні) та міжпредметні (загальнонавчальні). Програма загальнонавчальних умінь і навичок була вперше надрукована в журналі «Початкова школа» у 1985 році (автор О. Я. Савченко). Однак і сьогодні вона є органічною складовою навчальних програм для початкової школи. Програма охоплює чотири групи умінь (навчально-організаційні, загальнонавчальні, загальнопізнавальні та контрольно-оцінні), які мають бути грамотно відображені в розвивальній меті уроку і стати для кожного педагога предметом цілеспрямованого формування.

Спеціальних досліджень потребує третій напрям розвивального навчання – розвиток твор-

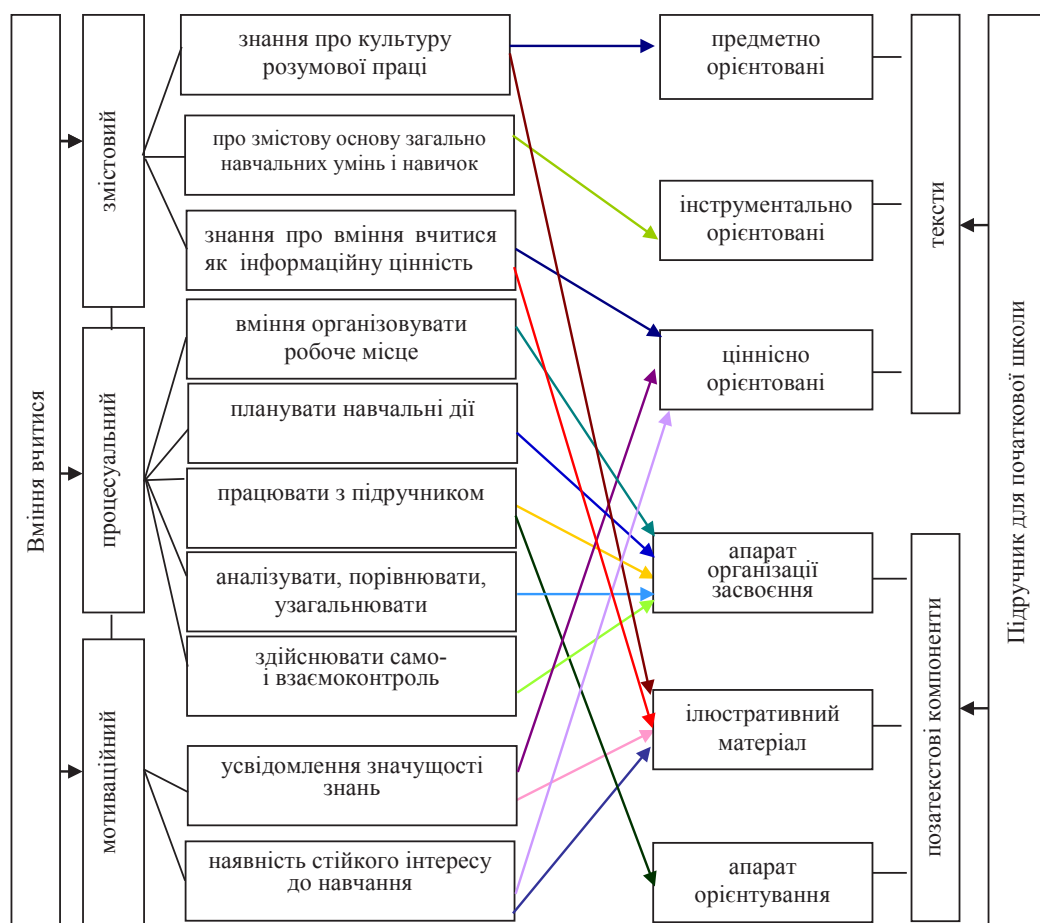

Рис. 1. Технологія пред'явлення в підручниках для початкової школи ключової компетентності вміння вчитися

чих здібностей молодших школярів (з огляду на задекларований у Концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» портрет сучасного випускника – інтелектуал, ініціатор, патріот);

• це *ціннісно орієнтована освіта*. Саме в молодшому шкільному віці важливо сформувати в дитини систему цінностей – загальнолюдських і національних. Автор культурологічної концепції змісту освіти І. Лернер виокремив у структурі змісту такі елементи: знання, вміння і навички, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до світу [10]. Відомий дослідник неодноразово звертав увагу на необхідність реалізації у навчально-виховному процесі четвертого елемента змісту.

Зауважимо, що включення ціннісного орієнтованого матеріалу в зміст підручника має відбуватися не спонтанно, а з урахуванням основних закономірностей процесу присвоєння цінностей, тобто у його структурі варто: а) передбачити спеціальні тексти, що інформують про ті чи інші цінності; б) розробити відповідну систему за-

вдань, яка включає вправи на оцінювання подій, явищ, вчинків (висловлення власного ставлення та обґрунтування авторської позиції); на аналіз емоційної сфери дійових осіб, автора твору, власних почуттів і переживань; в) забезпечити емоційну насиченість навчального матеріалу.

З огляду на те, що однією із закономірностей засвоєння цінностей є їхній тісний зв'язок із емоціями (насамперед позитивними), особливо важливо у рамках школи першого ступеня створити позитивне психологічне середовище, забезпечити атмосферу поваги і взаєморозуміння.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, якісними характеристиками сучасної початкової освіти є її особистісна орієнтованість (дитиноцентрованість), варіативність, компетентісна спрямованість, розвивальність, ціннісна орієнтованість. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у ґрунтовному дослідженні можливостей інтегрованого навчання в початковій школі з огляду на вікові особливості молодших школярів та їхній соціальний досвід.

Список літератури:

1. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. М. Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1–4.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
3. Довга Т. Я. Загальнонавчальні уміння і навички: теорія та практика формування в учнів початкової школи / Т. Я. Довга, О. О. Нікітіна. – К.: ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. – С. 5–21.
4. Кодлюк Я. П. Підготовка студентів до формування в молодших школярів уміння вчитися / Я. П. Кодлюк // Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: від історії до інновацій: монографія / за заг. ред. А. А. Сбруєвої, С. М. Кондратюк. – Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2015. – С. 412–429.
5. Кодлюк Я. П. Початкова освіта в умовах особистісно орієнтованої парадигми навчання / Я. П. Кодлюк // Сучасна початкова освіта: вектори розвитку [спеціальний випуск, присвячений 80-річчю університету]: зб. наук. праць. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – С. 110–119.
6. Кодлюк Я. П. Розвивальна функція підручника для початкової школи / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. – 2002. – № 4. – С. 67–71.
7. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності / Я. П. Кодлюк // Початкова школа. – 2013. – № 1. – С. 6–9.
8. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів / Я. П. Кодлюк. – К.: інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. – 368 с.
9. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://base.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2016/10/konczepczia.pdf> (дата звернення 16.11.2017). – Назва з екрана.
10. Лернер И. Я. Состав содержания образования и пути его воплощения в учебнике / И. Я. Лернер // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1978. – Вып. 6. – С. 46–64.
11. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра: посібник / О. Я. Савченко. – К.: Педагогічна думка, 2014. – 176 с.
12. Савченко О. Я. У пошуках нової концепції школи першого ступеня навчання / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 1990. – № 1. – С. 2–7.
13. Янченко О. Особливості формування уміння молодших школярів працювати з підручником / О. Янченко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету (Серія: Педагогіка). – 2003. – № 3. – С. 3–10.

Кодлюк Я.П.

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

КАЧЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОВРЕМЕННОГО НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Выделены и раскрыты качественные характеристики современного начального образования: личностно-ориентированность (ученикосфокусированность), вариативность, компетентностная направленность, развивательность, ценностная ориентированность. Личностно ориентированное (ученикосфокусированное) начальное образование нацеливает на признание младшего школьника субъектом учебной деятельности; его вариативность обеспечивается в значительной мере альтернативными учебниками и учебными пособиями; компетентностная направленность школы первой ступени актуализирует проблему формирования у младших школьников предметных и ключевых компетентностей, в частности умение учиться; развивающее влияние обучения на личность младшего школьника осуществляется по следующим направлениям: развитие психических процессов, формирование общеучебных умений и навыков, развитие творческих способностей; ценностно ориентированное начальное образование предусматривает полноценную реализацию в учебном процессе четвертого элемента содержания образования – эмоционально-ценностного отношения.

Ключевые слова: начальное образование, младшие школьники, качественные характеристики современного начального образования, субъектность младшего школьника в учебной деятельности, альтернативные учебники, умение учиться, эмоционально-ценностное отношение.

Kodliuk Y.P.

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF MODERN PRIMARY EDUCATION

Summary

The qualitative characteristics, such as personal orientation (pupil-oriented), variability, competence orientation, development and value orientation of modern primary education are distinguished and analyzed. Personally oriented (pupil-oriented) primary education aims at defining a pupil of primary school as a subject of educational activity; its variability is largely provided by alternative and educational textbooks; the competence direction of primary school actualizes the problem of the formation of subject and key competences in pupils of primary school, in particular the ability to study; the developmental influence of education on the personality of a pupil of elementary school is carried out in the following directions: development of mental processes, formation of general educational skills and abilities, development of creative abilities; value-oriented primary education requires full implementation in educational process of the fourth element of the content of education – emotional and value attitude.

Keywords: primary education, pupils of primary school, qualitative characteristics of modern primary education, subjectivity of a primary school pupil in educational activity, alternative textbooks, ability to learn, emotional and value attitude.